

نقش دینداری در گذشت در میان دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران

سمیه تاجیک اسماعیلی*

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش دینداری در گذشت در میان دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران به انجام رسیده است. پژوهش از نوع علی است و روش آن پیمایش و ابزار اندازه‌گیری، پرسش‌نامه است. جامعه آماری، شامل کلیه دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران (۲۴۹۸۷۸ نفر) و حجم نمونه بر اساس جدول مورگان ۳۸۴ نفر و به شیوه خوشه‌ای چندمرحله‌ای انتخاب شده است. یافته‌ها نشان داد، در دانش‌آموزان مورد مطالعه بُعد اعتقادی گذشت بالاتر از ابعاد عاطفی، شناختی و رفتاری قرار داشته و در مجموع وضعیت گذشت در دانش‌آموزان مورد مطالعه با میانگین ۳,۲۸ کمی بهتر از حد متوسط است. براساس یافته‌های پژوهش، به ترتیب: ابعاد اعتقادی، عاطفی و پیامدی دینداری بیش از حد متوسط بوده ولی بُعد مناسکی با میانگین ۲,۶۹ برای دانش‌آموزان کمتر اهمیت داشته است. یافته‌ها نشان داد، به‌طور کلی بین دینداری (وضعیت کلی) با گذشت (وضعیت کلی)، رابطه مثبت قوی و معنی‌دار وجود دارد. بر اساس نتایج حاصل از بررسی رگرسیونی به روش گام‌به‌گام به جلو مشاهده شد؛ فقط بُعد مناسکی از ابعاد دینداری (با اطمینان کافی) می‌تواند گذشت را پیش‌بینی نموده و سایر ابعاد دینداری اثر معنی‌داری بر گذشت ندارد، بدین صورت که تقید به مناسک در دینداری، «افرادی با گذشت» خواهد ساخت. یافته‌ها نشان داد، ۵,۹ درصد از گذشت در نمونه مورد مطالعه، توسط بُعد مناسکی از دینداری تبیین می‌شود. همچنین مشاهده می‌شود که اثر سایر ابعاد دینداری (اعتقادی، عاطفی، پیامدی) در پیش‌بینی گذشت در افراد معنی‌دار نبوده است ($t\text{-test, sig} > 0.05$).

واژگان کلیدی: دینداری، ابعاد دینداری، انگیزه گذشت، دانش‌آموزان.

* عضو هیئت علمی گروه ارتباطات اجتماعی، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، جمهوری اسلامی ایران.
s.t.esmaeili@gmail.com

مقدمه

«بخشش» یا گذشت، یکی از مفاهیمی است که تمام ادیان الهی بر آن تأکید کرده‌اند. در دین مبین اسلام نیز بر این عمل مکرر تأکید شده است و حوزه وسیعی دارد. ویژگی‌های عفو، گذشت و بخشش در آموزه‌های اسلامی را می‌توان به این شکل خلاصه نمود: عفو به‌عنوان نمادی از تقوا، گذشت از خطای مردم، نیکی کردن، زمینه‌ساز آمرزش و طلب محبت الهی، کسب پاداش الهی، برترین مکارم اخلاقی، جوهر انفاق و تکمیل‌کننده قوانین (مانند گذشت از قصاص) (ایمانی‌فر و دیگران، ۱۳۹۱؛ نقل از میکائیلی منبع؛ بابایی و حسنی، ۱۳۹۵، ص. ۱۲۸). در یکی از معتبرترین تعاریف گذشته به‌عنوان تغییر میان‌فردی و اجتماعی مثبت در مقابل خطایی که در حوزه‌های میان‌فردی قرار دارد تعریف می‌شود (Allemand; Amberg; zimprich & Fincham, 2007; Fincham; Hall & BeAch,) و Worthigton, 2005; Leach & Lark, 2004; 2006؛ به نقل از موحدی؛ موحدی و کریمی‌نژاد، ۱۳۹۳، ص. ۶۳۵). روان‌شناسان عوارض بلندمدت رنجش، کینه و غضب را علاوه بر زیان‌های اجتماعی، به آثار سوء فردی آن از قبیل تهدید سلامت روانی، افزایش اضطراب، افسردگی و بدبینی افکار و سواسی نسبت داده‌اند (به‌عنوان مثال، انرایت، ۱۹۹۴، انرایت و نورث، ۱۹۹۸؛ نقل از صفاری‌نیا، ۱۳۹۱، ص. ۱۱۵). دارویی که اسلام برای مداوای این‌گونه بیماری‌ها تجویز می‌کند، عفو و گذشت است. در برخی آیات به بخشش و گذشتن از تقصیر افراد جاهل، دستور داده است: «خذالعفو و امر بالعرف و اعرض عن الجاهلین؛ عفو و بخشش پیشه کن و به کارهای نیک فرمان ده و از نادانان رخ برتاب» (اعراف / آیه ۱۹۹). زندگی بشر مملو از خشونت، خشم، نزاع و بی‌اعتمادی است که روابط و تعامل‌های انسانی را دربرگرفته است (مک‌کلوگ و دیگران؛ نقل از صفاری‌نیا، ۱۳۹۱، ص. ۱۱۵). دین به انسان‌ها اجازه می‌دهد تا بر تمایل‌های خودخواهانه‌شان فائق آیند و به‌خاطر عشق به هم‌نوعانشان فراتر از این خودخواهی عمل کنند. این همان شیرازه نیرومندی است که افراد جامعه را با یک کیش و نظام عقیدتی مشترک به همدیگر پیوند می‌دهد. دین سنگ‌بنای اجتماعی است (کوزر، ۱۳۸۷، ص. ۳۳؛ به نقل از آقاپور، ۱۳۹۱، ص. ۱۸۸).

«دینداری» متشکل از ابعاد جداگانه‌ای است که ضرورتاً نیازمند رویکرد مفهومی و

راهبردهای اندازه‌گیری است (افشانی و شیری محمدآباد، ۱۳۹۶، ص. ۶۷؛ به نقل از Elmi, 2014). گلاک و استارک^۲ معتقدند که همه ادیان جهان به‌رغم آنکه در جزئیات بسیار متفاوت‌اند، دارای حوزه‌هایی هستند که دینداری در آن حوزه‌ها جلوه‌گر می‌شود. این حوزه‌ها که می‌توان آنها را به‌مثابه ابعاد دینداری در نظر گرفت، عبارت‌اند از: اعتقادی، مناسکی، فکری، پیامدی و عاطفی (Glock & Stark, 1965؛ نقل از افشانی و شیری محمدآباد، ۱۳۹۶، ص. ۶۷). دین در واقع زاییده مناسک است. از طریق مشارکت در مناسک و مراسم مذهبی است که قدرت اخلاقی جامعه آشکارا احساس می‌شود و احساس‌های اخلاقی و اجتماعی از همین طریق تقویت و تجدید می‌شوند (همیلتون، ۱۳۹۹، ص. ۱۷۶). ویژگی‌هایی که ظاهراً همه ادیان در آن شریک‌اند، به‌قرار زیر است: همه ادیان دربردارنده مجموعه نمادهایی هستند که احساس خضوع^۳ یا احترام آمیخته به ترس^۴ برمی‌انگیزند، و به مناسک^۵ یا مراسم و شعایری مربوط می‌شوند (مثل مراسم کلیسایی) که اجتماع مؤمنان در آن شرکت می‌جویند (گیدنز، ۱۳۸۶، ص. ۷۷۸).

در رابطه دین و مذهب با ابعاد روان‌شناختی، بیشترین توجه به سلامتی، سازگاری و بهزیستی روان‌شناختی معطوف شده است (Hoverd & Sibley, 2013). نتایج برخی مطالعات از تأثیر مثبت دینداری و پایبندی مذهبی بر انواع سازگاری حکایت دارد (King, 2001; Ano & Vasconcelles, 2005; Cox & Verhagen, 2011). به نقل از میکائیلی منیع؛ بابایی و حسنی، ۱۳۹۳، ص. ۱۲۶).

پژوهش‌های متعدد حکایت از رابطه مستقیم میان دینداری افراد با سلامت روانی و اجتماعی آنان دارد (فتحی؛ مروتی و مروتی، ۱۳۹۵، ص. ۱۴۴). وینک و همکاران^۶ (۲۰۰۷) نشان دادند که در نوجوانی، مذهبی بودن رابطه مثبت با وظیفه‌شناسی^۷ و سازگاری^۸ داشته و جستجوی معنویت با بازبودن برای تجربه^۹ رابطه مثبت داشته است (قدرتی میرکوهی و خرمایی، ۱۳۸۹، ص. ۱۱۷)؛ لذا به‌نظر می‌رسد یکی از پیامدهای

-
2. Glock & Stark
 3. Reverence
 4. Awe
 5. Rituals
 6. Wink & rt al.
 7. Conscientiousness
 8. Agreeableness
 9. Openness

دین و دینداری، توانایی برقراری روابط خوب با دیگران، ارتباط مؤثر با محیط و امکان انجام کارها به بهترین نحو باشد. ازسوی دیگر، فرض پژوهشگر حاضر، بر این است که گذشت، بخشش و درگذشتن از خطاها و اشتباه‌های دیگران، از نشانه‌های ایمان قوی و میزان دینداری بالاست. نوجوانان در مرحله حساسی از زندگی هستند و برای رویارویی با دشواری‌های مختلف زندگی، نیاز به منابع شناختی و باورهای محکمی دارند. دین از مهم‌ترین این منابع است. از آنجاکه نوجوانان و جوانان آینده‌سازان یک جامعه هستند و با توجه به نتایج پژوهش‌های پیشین که بدان اشاره شد، شناخت میزان دینداری و گذشت آنان برای انتقال بهتر و صحیح‌تر مفاهیم و آموزه‌های دینی و اخلاقی به نسل آینده، راهگشای این امر خواهد بود.

به دلیل اهمیتی که مفاهیم گذشت و دینداری، در سلامت روحی و عاطفی افراد دارند، همچنین به واسطه نقش پررنگی که این مقوله‌ها در بهزیستی افراد و سلامت روحی و جسمی آنان به‌ویژه نوجوانان و جوانان ایفا می‌کنند، مسئله اصلی پژوهش حاضر پاسخگویی به این سؤال است که آیا میزان دینداری دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران، در میزان گذشت آنان نقش دارد؟ درحقیقت فرض محقق این است که بخشی از گذشت افراد برگرفته از دینداری آنان است. به عبارتی، هدف اصلی پژوهش، بررسی نقش دینداری در گذشت در میان دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران است.

۱. اهداف پژوهش

۱-۱. هدف کلی

بررسی نقش دینداری در گذشت در میان دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران.

۲-۱. اهداف فرعی

۱- شناسایی نقش دینداری در گذشت در میان دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران؛

۲- شناسایی میزان گذشت در میان دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران؛

۳- شناسایی وضعیت دینداری در میان دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران.

۲. سؤال‌های پژوهش

۲-۱. سؤال اصلی پژوهش

آیا میزان دینداری در گذشت در میان دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران، نقش دارد؟

۲-۲. سؤال‌های فرعی پژوهش

- ۱- میزان گذشت در میان دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران، چگونه است؟
- ۲- میزان دینداری در میان دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران، چگونه است؟

۳. پیشینه پژوهش

محقق در بررسی پیشینه‌های پژوهشی، به تحقیقی که به صورت مستقیم به بررسی نقش میزان دینداری در گذشت، بپردازد دست نیافت؛ لذا، پژوهش حاضر از این نظر دارای نوآوری است. در ذیل به برخی از پیشینه‌های پژوهشی اشاره می‌شود؛

نتایج پژوهش افشانی و شیرینی محمدآباد (۱۳۹۶) نشان داد که بین میزان دینداری و سلامت اجتماعی رابطه معنادار و مستقیمی وجود دارد. یافته‌های مرحمتی و خرمایی (۱۳۹۵) نشان داد که دینداری اثر مستقیم بر بهزیستی فضیلت‌گرا دارد. بین باورهای دینی و سلامت اجتماعی نوجوانان رابطه معناداری وجود دارد. نتایج پژوهش کفاشی (۱۳۹۴) نشان داد که میان مؤلفه‌های دینداری با سلامت دانشجویان رابطه مستقیم و معناداری وجود دارد. یافته‌های پژوهش میکائیلی منیع و همکاران (۱۳۹۵) نشان داد که دینداری، بخشش و مؤلفه‌های آنها با سازگاری اجتماعی رابطه مثبت و معنادار دارند.

جوشی^{۱۰} و همکاران (۲۰۱۲) به این نتیجه رسیدند که زنان با دینداری بالا در مقایسه با زنان با دینداری پایین از سلامت ذهنی بهتری برخوردارند. نتایج پژوهش دزوتر^{۱۱} (۲۰۰۶)، سوئنز^{۱۲} (۲۰۰۶) و هاتسه بات^{۱۳} (۲۰۰۶) نشان داد که رابطه مثبت و معنی‌داری میان جهت‌گیری مذهبی درونی با رضایتمندی و هدف در زندگی وجود دارد. یافته‌های

10. Joshi
11. Dezutter
12. Soenens
13. Hutsebaut

حاصل از پژوهش فرانسیس و رایینز^{۱۴} (۲۰۰۰) نشان داد که بین نگرش دینی و شادکامی رابطه مثبت معنادار وجود دارد. نتایج پژوهش مک‌کلوگ و همکاران (۲۰۰۰)، فینچام، پالیری و رگالیا^{۱۵} (۲۰۰۹) و گیلبرت (۲۰۰۴) نشان‌دهنده تأثیر مثبت گذشت در زندگی فردی و اجتماعی فرد است. نتایج پژوهش شفیلد^{۱۶} (۲۰۰۳) نشان داد که فعالیت‌های مذهبی یا باورهای مذهبی می‌تواند به افزایش توانایی فرد در گذشت کردن کمک کند. در جمع‌بندی یافته‌های پژوهش‌های پیشین به این نتیجه می‌رسیم که اغلب نتایج حاکی از آثار و تبعات مثبت و سازنده دینداری در جنبه‌های مختلف روحی، روانی و روابط اجتماعی فرد دیندار است.

۴. مبانی نظری

۴-۱. گذشت

یکی از صفات ارزشمند و کلیدی که در زندگی فردی و اجتماعی انسان نقش مهمی دارد، عفو و گذشت است. در بسیاری از متون دینی بر صلح، دوستی و بخشش تأکید فراوانی شده و بسیاری از ادیان، به‌ویژه ادیان توحیدی، زمینه هدایت را برای بشر فراهم آورده‌اند (توحیدی‌فرد و نوری، ۱۳۹۴، ص. ۱).

گذشت^{۱۷}، مجموعه‌ای از تغییرهای انگیزشی در فرد آسیب‌دیده است که طی آن انگیزه‌های انتقام‌جویی نسبت به آسیب‌رسان و اجتناب از آسیب‌رسان کم می‌شود. ورثینگتون^{۱۸} (۲۰۰۱) گذشت را عملی خیرخواهانه می‌داند که در آن فرد آسیب‌دیده احساس عزت نفس را مجدداً ذخیره‌سازی می‌کند، درحالی‌که به عزت نفس فرد دیگر هیچ آسیبی وارد نمی‌کند. او معتقد است که گذشت یک تصمیم و تغییر واقعی در تجربه عاطفی فرد است که این تغییر در عواطف یا هیجان‌ها با سلامت جسمی و روانی رابطه دارد (صفاری‌نیا، ۱۳۹۱، ص. ۱۱۵).

عفو و گذشت^{۱۹} در نقطه مقابل انتقام و اجتناب از دیگران بوده و آثار، تبعات و

14. Robbins
15. Fincham, Paleari & Regalia
16. Sheffield
17. forgiveness
18. Worthington
19. Forgiveness

نتایج متفاوتی نسبت به انتقام، دربردارد. گذشت، در لغت به معنای گذشتن، گذرکردن، بخشایش و صرف نظر کردن از چیزی آمده است (عمید، ۱۳۷۳، ص. ۲۰۳۳). در اصطلاح، گذشت به حالتی اطلاق می شود که شخص ذی حق از حق شخصی خود برای ادامه دعوی و رسیدگی کیفری و نیز مجازات مشتکی عنه صرف نظر کند (فهود، ۱۳۹۷، ص. ۲۸). گذشت یا ایثار به معنای «دیگران را بر خویش مقدم داشتن، برگزیدن و مانند آن است» (دهخدا، ۱۳۷۳) و در اصطلاح نیز به معنای مقدم شمردن دیگری بر خود، در هرگونه منافع و دوری از ضرر رساندن به دیگران است که بیانگر اوج مودت و محبت انسان ها و تعالی اخلاقی آنان است (خلیلی حسین آبادی و دیگران، ۱۳۹۸، ص. ۱۲۲). تعاریف گوناگونی از گذشت ارائه شده است؛ اما تعریفی که میزان توافق بیشتری در مورد آن وجود دارد عبارت است از: «انگیزشی که سبب کاهش کناره گیری، خشم و انتقاد نسبت به فرد خطاکار می گردد و احساس های مثبت را افزایش می دهد و جایگزین احساس های منفی می کند» (MacAskil, 2005؛ علیزاده فرد و خوش منش، ۱۳۹۶، ص. ۱۲۲).

دین اسلام بر مودت و مهربانی تأکید فراوان دارد. گذشت تأثیر عمیقی در تعالی روابط بین افراد دارد، همان طور که آیات قرآنی نیز تأییدکننده این مفهوم است (فصلت، آیه ۳۴). از این رو اگر در دشمنی ها، گذشت و بزرگواری چنین تأثیری می گذارد، بدیهی است در خانواده که به طور طبیعی روابط دوستانه وجود دارد، عمیقاً کارساز خواهد بود (حسن زاده، ۱۳۹۲، ص. ۶۱؛ خلیلی حسین آبادی و دیگران، ۱۳۹۸، ص. ۱۲۳). بخشایش در همه ادیان، اعم از اسلام، یهودیت، مسیحیت، هندوئیسم و بودیسم ارزشمند است. هرچند به سختی منظرهای مشترکی در میان این ادیان به چشم می خورد (McCullough & Worthington, 1999; Rye, 2000; Tsang; Peterson & Seligman, 2004; Sanderson & Linehan, 1999، به نقل از اسپیلکا و دیگران، ۱۳۹۰؛ کریمی و دیگران، ۱۳۹۵، ص. ۸). از نظر مک کالو، فینجام و تی سانگ^{۲۰} (۲۰۰۳)، بخشش و گذشت میل درونی است که افراد را به سوی بازداری از پاسخ های ناخوشایند ارتباطی و رفتار کردن به طور مثبت نسبت به کسی که به طور منفی با آنها رفتار کرده متمایل می سازد (علیزاده فرد و

خوش منش، ۱۳۹۶، ص. ۱۲۲). بدین ترتیب فرصتی برای جبران خطا به وی داده می‌شود تا بتواند دوباره اعتمادسازی نماید (زارعی و دیگران، ۱۳۹۹، ص. ۹۲). اختر و بارلو^{۲۱} (۲۰۱۸) بیان می‌کنند که گذشت، عنصر بسیار مهمی در ارتقاء سلامت فرد و همچنین از مهم‌ترین فرایندها در بازیابی روابط بین‌فردی پس از تعارض است (قاسم‌زاده و دیگران، ۱۳۹۸، ص. ۱۱۹).

افراد بخشایشگر، عواطف منفی کمتری مانند اضطراب، افسردگی و خصومت را گزارش می‌کنند (کریمی و دیگران، ۱۳۹۵، ص. ۹). آنها کمتر دچار نشخوارهای ذهنی می‌شوند، کمتر انفجاری هستند و بیشتر همدلی می‌کنند و تمایل بیشتری برای گرایش به سمت رفتارهای مطلوب دارند (کریمی و دیگران، ۱۳۹۵، ص. ۹). آموزه‌های اسلامی فقط عفو را فضیلت می‌شمارد که انسان بتواند واکنش متقابل از خود بروز دهد و اینجا است که ارزش عفو مشخص می‌شود؛ کسی که می‌تواند بلافاصله یا بعد از مدتی خطای فردی را پاسخ دهد؛ اما این کار را نمی‌کند (کریمی و دیگران، ۱۳۹۵، ص. ۱۰). بدین معنی که گذشت، زمانی ارزشمند است که فرد توانایی مقابله را داشته باشد؛ اما گذشت کرده و شخص مقابل را ببخشد (تاجیک اسماعیلی و حیدری نصیر، ۱۳۹۹، صص. ۷۷-۷۸). اسلام دین مدارا و گذشت است. عفو و گذشت یکی از اصول مهم اخلاق اسلام به‌شمار می‌رود و اسلام تأکید فراوان در این زمینه دارد، قرآن کریم کتاب مقدس و آسمانی آیانی در موضوع عفو و گذشت دارد؛ به‌عنوان نمونه، عفو و گذشت دستور خداوند است. «خذ العفو و امر بالعرف و اعرض عن الجاهلین». (به‌هرحال) با عفو و مدارا رفتار کن و به کارهای شایسته دعوت نما و از جاهلان روی بگردان (و با آنان ستیزه مکن) (اعراف / آیه ۱۹۹). در اسلام حوزه مدارا و عفو بحثی گسترده است، در مسائل شخصی، در معاشرت و هم‌زیستی اجتماعی که با حقوق دیگران در تقابل نیست، اصل بر تسامح، نرمش و گذشت است که از این‌رو توسل به خشونت و شدت جز به هنگام ضرورت مجاز نیست، چنان‌که امام علی (علیه‌السلام) به یکی از زمامداران حکومتش دستور می‌دهد: «جایی که جز درشتی به‌کار نیاید درشتی در پیش‌گیر» (دشتی، ۱۳۸۴، ص. ۳۹۷؛ به نقل از توحیدی‌فرد و نوری، ۱۳۹۴، ص. ۷).

۴-۲. دینداری

برخورداری از دین و تعالیم مذهبی مشترک، پایبندی و وفاداری به آن، اعتقاد و تمایل به مناسک و آیین‌های مذهبی فراگیر (بابایی فرد و دیگران، ۱۳۹۸، ص. ۳)، نقش مهمی در ابعاد مختلف اعتقادی و رفتاری ایرانیان دارد. مذهب می‌تواند در ایجاد احساس امید، صمیمیت، آرامش هیجانی، احساس راحتی، فرصت‌های شکوفایی و مهار تکانه‌ها مؤثر باشد (هاشمیان‌فر و دیگران، ۱۳۹۲، ص. ۵۸؛ تاجیک اسماعیلی و حیدری نصر، ۱۳۹۹، ص. ۳۳).

علامه طباطبایی معتقد است دین، عقاید و دستورهای عملی و اخلاقی است. دانستن این عقاید و انجام این دستورها سبب خوشبختی انسان در دو جهان است (طباطبایی، ۱۳۷۰، ص. ۲۵). از آنجاکه دین برای اداره امور جامعه انسانی و پرورش انسان‌هاست، هماهنگی قوانین و مقررات آن با نیاز واقعی جامعه و مناسبت آن با تحول‌های اجتماع و مطابقت آن با سرشت و مسیر جوهری انسان ضروری است (جوادی آملی، ۱۳۸۰، ص. ۵۸؛ میرزایی و دیگران، ۱۳۹۵، ص. ۱۵۶).

از نظر دورکیم^{۲۲} دین کلیتی از اعتقادات و مناسک است و انسان مذهبی قدرتی در خود احساس می‌کند که در حالت غیرمذهبی از آن بهره‌مند نخواهد بود. حیات مذهبی و نیروی خاص آن به انسان این باور را می‌دهد که در نیروی مسلط بر خودش مشارکت می‌کند، نیرویی که در عین حال حمایتش کرده و او را به سوی خود می‌خواند. به این ترتیب افراد مذهبی بهتر می‌توانند با مشکلات زندگی مواجهه شوند. ضمناً با توجه به چهار رویکرد عمده‌ای که از دین انتظار می‌رود، مبنی بر انضباط‌بخش، انسجام‌بخش، حیات‌بخش و خوشبختی‌بخش بودن، انسان‌ها می‌توانند با کنترل بر نفس خویش و با شرکت در مراسم مذهبی و پیوند با جامعه بقا و احیای میراث اجتماعی گروه و انتقال ارزش‌ها به نسل‌های بعد شوند (شایگان، ۱۳۹۲، صص. ۱۹۰-۱۹۱). از نظر دورکیم، دین از این جهت اهمیت دارد که به همبستگی اجتماعی منجر می‌شود، مخصوصاً با تضمین گردهمایی و ملاقات پیوسته مردم برای صحه‌گذاردن بر عقاید و ارزش‌های مشترک (گیدنز، ۱۳۸۶، ص. ۸۱۹).

رویکرد وبر^{۲۳} به مذهب نیز شبیه همان سنتی است که دورکیم نماینده آن است، سنتی که عواقب اجتماعی باورها و رسوم توت‌پرستان، رقص و دیگر فعالیت‌هایی را بررسی می‌کند که جنبه عبادی می‌یابند و نسبت به اشیاء مقدس انجام می‌شوند (هیوز، ۱۳۶۹، صص. ۲۸۰-۲۷۹).

گیدنز نیز برای مشخص شدن هویت فردی، افرادی را مثال می‌زند که احساس منسجمی نسبت به پیوستگی سرگذشت خویش ندارند و به بیان بهتر، هویت شخصی ندارند (گیدنز، ۱۳۸۳، ص. ۸۳). داشتن معنا و هدف در زندگی، احساس تعلق داشتن به منبعی والا، امیدواری به یاری خداوند در شرایط مشکل‌زای زندگی و بهره‌مندی از حمایت‌های اجتماعی و معنوی همگی از جمله روش‌هایی است که افراد مذهبی با دارا بودن آنها در مواجهه با حوادث زندگی، آسیب کمتری متحمل می‌شوند (Yang & Mao, 2007).

۳-۴. جامعه‌پذیری

دوره نوجوانی یکی از مهم‌ترین دوره‌های زندگی انسان است؛ به گونه‌ای که بیشترین تغییرهای شخصیت (چه از لحاظ شناختی، اجتماعی و فیزیکی) در این دوره شکل می‌گیرد (Olofsdotter, 2018؛ محمدی‌نسب و دیگران، ۱۳۹۹، ص. ۱۱۹). به نظر می‌رسد در شرایط کنونی جامعه ایران، نوجوانان ارزش‌ها و هنجارهای دینی و سنتی را کمتر تمکین می‌کنند (ابراهیمی و دیگران، ۱۳۹۸، ص. ۹). نقش خانواده در ایجاد، پرورش و تقویت گذشت، این ویژگی اخلاقی ارزشمند، نقشی مهم و پُررنگ است. با اینکه قسمت مهمی از وظایف فرهنگی و تربیتی خانواده در دهه‌های اخیر بر عهده نهادها و سازمان‌های دیگری گذاشته شده، ولی هنوز خانواده به‌عنوان رکن اساسی و مهمی در انتقال فرهنگ و ویژگی‌های اخلاقی به فرزندان شناخته می‌شود (حقیقتیان، ۱۳۹۶، ص. ۱۷۰) و می‌توان اذعان کرد که گذشت از یک‌سو در خانواده فراگرفته می‌شود و از سوی دیگر در همان خانواده به‌کارگرفته شده و در بهبود روابط میان افراد با اعضای خانواده و حتی اعضای جامعه مثرتر واقع می‌شود.

فرزندان، سرمایه‌های فرهنگی را به‌طور غیرارادی از طریق قرارگرفتن در معرض

23. Weber, Max

سرمایه فرهنگی والدین و یا به‌طور فعال از طریق تلاش‌های عمدی والدین برای انتقال سرمایه فرهنگی به فرزندان، از والدینشان به ارث می‌برند (Cheung and Andersen, 2003؛ لرو، ۲۰۰۳، جانعلی‌زاده و دیگران، ۱۳۸۹؛ حسن‌پور، ۱۳۸۹؛ میرساردو، ۱۳۹۸، ص. ۱۱۴). از سوی دیگر، نظام آموزشی ما به‌عنوان متولی اصلی رشد و یادگیری (پارسامهر و اصغری ینگجه، ۱۳۹۵، ص. ۱۱۲) و به‌عنوان یکی از دو قطب مهم تعلیم و تربیت (پارسامهر و اصغری ینگجه، ۱۳۹۵، ص. ۱۱۲) تحقیقات پیشین به نقش اساسی دین در فرایند جامعه‌پذیری تأکید می‌کنند؛ به‌عنوان نمونه، میچنر و همکاران (۱۹۹۰) معتقدند برای اینکه بتوانیم به شناخت بهتری نسبت به فرایند جامعه‌پذیری دست یابیم، باید حداقل چهار عنصر را مورد توجه قرار دهیم: منبع جامعه‌پذیری (که می‌تواند شخص یا نهاد آموزشی باشد)، فرایند آموزش و یادگیری، هدف (که همان افرادی هستند که قرار است جامعه‌پذیر شوند)، نتیجه و محصول فرایند جامعه‌پذیری. تحقیق‌های انجام‌شده در حوزه جامعه‌شناسی دین نشان می‌دهد که دین یکی از مهم‌ترین منابع فرایند جامعه‌پذیری است. مطابق این پژوهش‌ها، خانواده، مدرسه، رسانه‌های گروهی و افکار عمومی از دیگر منابع فرایند جامعه‌پذیری هستند که هر یک نقش کلیدی در زندگی هر یک از افراد جامعه ایفا می‌کنند و تأثیرهای خود را به شیوه‌های گوناگون و در زمان‌های مختلف اعمال می‌کنند (پوتوین و لی، ۱۹۸۲؛ براون و گری، ۱۹۹۱ به نقل از Regnerus, 2000).

۵. روش پژوهش

روش پژوهش حاضر کمی است و از نظر بررسی رابطه بین متغیرها؛ علی، تکنیک آن پیمایش و ابزار اندازه‌گیری پرسش‌نامه است. در پژوهش حاضر، در ابتدا به شیوه توصیفی (و با استفاده از فراوانی، درصد، میانگین و...) به بررسی و توصیف میزان دینداری و گذشت و مؤلفه‌های هر یک، در میان دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه پرداخته‌ایم، سپس با استفاده از آزمون رگرسیون تلاش شده تا به پرسش‌های پژوهش پاسخ داده شود. جامعه آماری پژوهش، شامل کلیه دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه

مدارس شهر تهران در سال ۱۳۹۸ شامل ۲۴۹۸۷۸ نفر و حجم نمونه مورد نیاز، بر اساس جدول مورگان ۳۸۴ نفر و شیوه نمونه‌گیری، خوشه‌ای چندمرحله‌ای است. نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای، واحد انتخابی مثل بقیه افراد نیست بلکه گروهی از افراد می‌باشد. یعنی تعدادی از افراد بر اساس خصوصیات، متغیرهای مورد مطالعه گروهی را تشکیل می‌دهند. نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای که خوشه‌ها در بیش از یک مرحله اجرا می‌شوند و در طی مرحله‌ها برای انتخاب عناصر هر یک از خوشه‌های انتخاب شده از روش نمونه‌گیری تصادفی استفاده می‌شود. نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای از فنون پیچیده‌تر نمونه‌گیری است که در مواردی به‌کار می‌رود که فهرستی از همه اعضای جمعیت وجود نداشته باشد. ابتدا نمونه‌ای از گروه‌های اعضا (خوشه‌ها) انتخاب می‌شوند، سپس همه اعضای نمونه فهرست می‌شوند (ببی، ۱۳۹۸، ص. ۲۷۱). شیوه نمونه‌گیری در پژوهش حاضر بدین صورت که ابتدا شهر تهران به پنج پهنه؛ شمال، جنوب، شرق، غرب و مرکز، تقسیم شد، سپس از هر پهنه به‌صورت تصادفی، یک منطقه و از هر منطقه به‌صورت تصادفی، سه دبیرستان (به‌صورت نظام‌مند از رشته‌های ریاضی و فیزیک، تجربی و علوم انسانی) و از هر مقطع (کلاس دهم، یازدهم و دوازدهم) یک کلاس و از هر کلاس ۱۰ دانش‌آموز به‌صورت تصادفی انتخاب شده و به پرسش‌نامه‌های پژوهش، پاسخ دادند. مجموع پرسش‌نامه‌های برگشتی به پژوهشگر، حدود ۴۱۰ پرسش‌نامه بود که برخی از پرسش‌نامه‌ها به‌علت مخدوش بودن یا عدم پاسخگویی کامل، کنار گذاشته شد و در نهایت ۳۸۴ پرسش‌نامه تحلیل شد. به‌منظور سنجش میزان گذشت دانش‌آموزان از پرسش‌نامه ۲۰ عبارتی گذشت (صفارنیا و مفاخری، ۱۳۹۰ برگرفته از انرایت^{۲۵} و دیگران، ۱۹۹۴) در چهار بُعد: شناختی، عاطفی، رفتاری و اعتقادی استفاده شده است.

به‌منظور گردآوری اطلاعات راجع به میزان و ابعاد دینداری دانش‌آموزان از پرسش‌نامه دینداری گلاک و استارک^{۲۶}، استفاده شد. این پرسش‌نامه توسط گلاک و استارک برای سنجیدن نگرش‌ها و باورهای دینی و دینداری ساخته شده است. برای استاندارد کردن در

۲۴. بر اساس آمار مندرج در کتابچه «خلاصه آمار آموزش و پرورش»، مرکز برنامه‌ریزی منابع انسانی و امور اداری وزارت آموزش و پرورش.

25. Enright

26. Glock and Stark

کشورهای مختلف اروپا، آمریکا، آفریقا و آسیا و بر روی پیروان ادیان مسیحیت، یهودیت و اسلام اجرا گردیده و با دین اسلام هم انطباق یافته است.^{۲۷} این پرسش‌نامه، یک سنجه چهاربُعدی و شامل ابعاد اعتقادی، عاطفی، پیامدی و مناسکی است. پرسش‌نامه مورد استفاده در این پژوهش، دارای ۲۶ گویه می‌باشد که در چهار بُعد اعتقادی (با ۷ گویه)، بُعد عاطفی (با ۶ گویه)، بُعد پیامدی (با ۶ گویه) و بُعد مناسکی (با ۷ گویه) جهت سنجش میزان دینداری به کار می‌رود. این پرسش‌نامه را در ایران مؤلفان مختلف اعتباریابی و بر دین اسلام منطبق کرده‌اند؛ به‌عنوان نمونه، سراج‌زاده (۱۳۷۷)، طالبان (۱۳۸۰)، دلبری (۱۳۸۳) و جمشیدی سولکلو، عرق‌مقدم و درخواه (۱۳۹۳). در پژوهش حاضر از نسخه اعتباریابی شده دلبری (۱۳۸۳) استفاده شد.

به‌منظور تعیین روایی ابزار اندازه‌گیری، از روایی صوری استفاده شد. بدین‌صورت که ابتدا ابزارهای اندازه‌گیری این پژوهش همراه با اهداف و فرضیه‌های تحقیق به جمعی از اساتید صاحب‌نظر در این حوزه جهت بررسی ارائه شد و پرسش‌نامه پس از تأیید، در میان اعضای نمونه آماری به اجرا درآمد. به‌منظور تعیین پایایی ابزارهای اندازه‌گیری مورد استفاده در پژوهش، از روش «آلفای کرونباخ» استفاده شد. پایایی پرسش‌نامه گذشت ۰/۸۳، عدد مربوط به پرسش‌نامه دینداری ۰/۸۶ به‌دست آمد.

۶. یافته‌های پژوهش

۶-۱. یافته‌های توصیفی

۶-۱-۱. بررسی گذشت در دانش‌آموزان مورد مطالعه

جدول (۱): پاسخ نمونه مورد مطالعه به عبارات «بُعد شناختی» از پرسش‌نامه گذشت

ترتیب میانگین	میانگین از ۵	جمع	کاملاً موافق، ۵	موافق، ۴	نظری ندارم، ۳	مخالف، ۲	کاملاً مخالف، ۱	بعد شناختی
6	2.39	378	13	42	103	143	77	۴. با تکرار رنجش در ذهنم تسکین می‌یابم.
		100%	3.4%	11.1%	27.2%	37.8%	20.4%	درصد
4	3.42	375	58	137	107	50	23	۶. می‌توانم بفهمم که آنها چرا این‌کار را کردند.
		100%	15.5%	36.5%	28.5%	13.3%	6.1%	درصد
3	3.59	375	59	177	83	38	18	۷. توانایی خوبی برای دیدن نکات مثبت آنها دارم.
		100%	15.7%	47.2%	22.1%	10.1%	4.8%	درصد

ترتیب میانگین	میانگین از ۵	جمع	کاملاً موافق، ۵	موافق، ۴	نظری ندارم، ۳	مخالف، ۲	کاملاً مخالف، ۱	بعد شناختی
5	2.55	378	72	128	90	75	13	۱۳. زندگی می‌کنم، انگار که او وجود ندارد یا هرگز وجود نداشته است.
		100%	19.0%	33.9%	23.8%	19.8%	3.4%	فراوانی درصد
1	3.82	376	88	171	90	16	11	۱۴. بر منشا مشکل تمرکز کرده و تلاش می‌کنم که حلش کنم.
		100%	23.4%	45.5%	23.9%	4.3%	2.9%	فراوانی درصد
2	3.71	377	79	164	91	33	10	۱۶. هیچ‌کس کامل نیست و این مشکل را می‌توانم فراموش کنم.
		100%	21.0%	43.5%	24.1%	8.8%	2.7%	فراوانی درصد
	3.25							

منبع: (نگارنده)

«توجه به منشأ مشکل به منظور حل آن» موضوع عبارت ۴ پرسش‌نامه با میانگین ۳٫۸۲، مهم‌ترین عنصر «بعد شناختی» درگذشت دانش‌آموزان بوده؛ ولی «تسکین‌یافتن با تکرار رنجش دیگران در ذهن» موضوع عبارت ۴ پرسش‌نامه با میانگین ۲٫۳۹، در وضعیت آخرسنجش بعد شناختی دانش‌آموزان بوده است.

جدول (۲): پاسخ نمونه مورد مطالعه به عبارات «بعد عاطفی» از پرسش‌نامه گذشت

ترتیب میانگین	میانگین از ۵	جمع	کاملاً موافق، ۵	موافق، ۴	نظری ندارم، ۳	مخالف، ۲	کاملاً مخالف، ۱	بعد عاطفی
4	2.84	377	39	94	67	120	57	۵. درباره آنها با خشم فکر می‌کنم.
		100%	10.3%	24.9%	17.8%	31.8%	15.1%	فراوانی درصد
2	3.27	378	38	141	111	62	26	۱۰. تفر من از بین رفته است.
		100%	10.1%	37.3%	29.4%	16.4%	6.9%	فراوانی درصد
3	3.16	377	39	106	137	68	27	۱۱. احساس صلح با آنها دارم.
		100%	10.3%	28.1%	36.3%	18.0%	7.2%	فراوانی درصد
1	3.81	378	84	183	76	25	10	۱۷. مشکل ایجاد شده ممکن است نتایج مثبت نیز داشته باشد.
		100%	22.2%	48.4%	20.1%	6.6%	2.6%	فراوانی درصد
5	2.82	380	38	127	124	49	42	۲۰. وقتی به بلایی که سرم آورده فکر می‌کنم، واکنش‌های هیجانی و جسمی دارم.
		100%	10.0%	33.4%	32.6%	12.9%	11.1%	فراوانی درصد
	3.18							

منبع: (نگارنده)

«برخورد مثبت با مشکلات»، موضوع عبارت ۱۷ پرسش‌نامه با میانگین ۳٫۸۱، مهم‌ترین عنصر «بعد عاطفی» درگذشت بوده، ولی «واکنش هیجانی نشان ندادن در مقابل بلاها» موضوع عبارت ۲۰ پرسش‌نامه با میانگین ۳٫۶۸، در رتبه آخر دانش‌آموزان

قرار داشته است.

جدول (۳): پاسخ نمونه مورد مطالعه به عبارات «بُعد رفتاری» از پرسش نامه گذشت

ترتیب	میانگین از ۵ میانگین	جمع	کاملاً موافق، ۵	موافق، ۴	نظری ندارم، ۳	مخالف، ۲	کاملاً مخالف، ۱	بعد رفتاری
2	3.53	378	26	49	68	169	66	۱. فراوانی
		100%	6.9%	13.0%	18.0%	44.7%	17.5%	درصد
3	3.49	379	27	50	76	161	65	۲. فراوانی
		100%	7.1%	13.2%	20.1%	42.5%	17.2%	درصد
5	2.43	379	77	153	70	67	12	۳. فراوانی
		100%	20.3%	40.4%	18.5%	17.7%	3.2%	درصد
1	3.75	376	97	147	88	29	15	۱۲. فراوانی
		100%	25.8%	39.1%	23.4%	7.7%	4.0%	درصد
4	3.10	378	39	132	91	58	58	۱۵. فراوانی
		100%	10.3%	34.9%	24.1%	15.3%	15.3%	درصد
	3.26							

منبع: (نگارنده)

«حفظ فاصله زیاد بین خود با دیگران» موضوع عبارت ۱۲ پرسش نامه، با میانگین ۳/۷۵ مهم ترین عنصر «بُعد رفتاری» در گذشت بوده؛ ولی «تسکین رنجش خود با بی توجهی به او»، موضوع عبارت ۳ پرسش نامه با میانگین ۲/۴۳ در رتبه آخر از نظر دانش آموزان بوده است.

جدول (۴): پاسخ نمونه مورد مطالعه به عبارات «بُعد اعتقادی» از پرسش نامه گذشت

ترتیب	میانگین از ۵ میانگین	جمع	کاملاً موافق، ۵	موافق، ۴	نظری ندارم، ۳	مخالف، ۲	کاملاً مخالف، ۱	بعد اعتقادی
2	3.55	380	62	174	84	32	28	۸. فراوانی
		100%	16.3%	45.8%	22.1%	8.4%	7.4%	درصد
3	3.47	379	64	146	102	38	29	۹. فراوانی
		100%	16.9%	38.5%	26.9%	10.0%	7.7%	درصد
1	3.63	377	78	149	104	25	21	۱۸. فراوانی
		100%	20.7%	39.5%	27.6%	6.6%	5.6%	درصد
4	3.25	379	46	60	101	98	74	۱۹. فراوانی
		100%	12.1%	15.8%	26.6%	25.9%	19.5%	درصد
	3.48							

منبع: (نگارنده)

«بخشش دیگران در مقابل بخشش خداوند»، موضوع عبارت ۱۸ پرسش‌نامه با میانگین ۳,۶۳، مهم‌ترین عنصر «بُعد اعتقادی» درگذشت بوده؛ ولی «شک نکردن به انصاف خدا هنگام فکر کردن به کارهای [بد] دیگران» موضوع عبارت ۱۹ پرسش‌نامه با میانگین ۳,۲۵، در دانش‌آموزان رتبه آخر بوده است.

جدول (۵): مقایسه ابعاد چهارگانه گذشت در دانش‌آموزان مورد مطالعه

Descriptive Statistics						
تعداد نمونه	کمترین مقدار	بیشترین مقدار	میانگین اژه	ترتیب میانگین	انحراف استاندارد	
380	1.33	4.5	3.25	3	0.49	بعد شناختی
380	1.4	4.8	3.18	4	0.52	بعد عاطفی
380	1.4	4.8	3.26	2	0.63	بعد رفتاری
380	1	5	3.48	1	0.82	بعد اعتقادی
380	1.9	4.25	3.28	-	0.41	گذشت، جمع ابعاد

منبع: (نگارنده)

در دانش‌آموزان مورد مطالعه بعد اعتقادی گذشت بالاتر از ابعاد عاطفی، شناختی و عاطفی قرار داشته و در مجموع وضعیت گذشت در دانش‌آموزان مورد مطالعه با میانگین ۳,۲۸ (درمقیاس اندازه‌گیری ۱ تا ۵) کمی بهتر از حد متوسط است.

۶-۱-۲. پاسخ نمونه مورد مطالعه به عبارات پرسش‌نامه سنجش دینداری

جدول (۶): پاسخ نمونه مورد مطالعه به عبارات «بُعد اعتقادی» در سنجش دینداری

بُعد اعتقادی	کاملاً مخالف، ۱	مخالف، ۲	بینابین، ۳	موافق، ۴	کاملاً موافق، ۵	میانگین از ۵	ترتیب میانگین
۱. شیطان واقعاً وجود دارد.	فرآوانی	31	24	37	93	190	375
	درصد	8.3%	6.4%	9.9%	24.8%	50.7%	100%
۲. اگر ما امر به معروف و نهی از منکر را ترک کنیم فساد و فحشا همه‌جا را پُر می‌کند.	فرآوانی	70	76	83	85	64	378
	درصد	18.5%	20.1%	22.0%	22.5%	16.9%	100%
۳. در روز قیامت به اعمال و رفتار ما دقیقاً رسیدگی می‌شود و نیکوکاران در بهشت و بدکاران به جهنم خواهند رفت.	فرآوانی	24	24	75	105	149	377
	درصد	6.4%	6.4%	19.9%	27.9%	39.5%	100%
۴. قرآن کلام خداست و هر چه می‌گوید حقیقت محض است.	فرآوانی	12	6	36	63	256	373
	درصد	3.2%	1.6%	9.7%	16.9%	68.6%	100%
۵. این دنیای پر از ظلم و جور	فرآوانی	29	30	69	68	175	371
	درصد	7.6%	7.9%	18.6%	18.3%	47.2%	100%

ترتیب میانگین	میانگین از ۵	جمع	کاملاً موافق، ۵	موافق، ۴	بینابین، ۳	مخالف، ۲	کاملاً مخالف، ۱	درصد	بعد اعتقادی
		100%	47.2%	18.3%	18.6%	8.1%	7.8%	درصد	با ظهور حضرت مهدی (عج) پر از عدل و داد خواهد شد.
4	3.92	360	146	106	62	24	22	فراوانی	۶. من به وجود فرشته اعتقاد دارم.
		100%	40.6%	29.4%	17.2%	6.7%	6.1%	درصد	
2	4.38	368	27	9	23	49	260	فراوانی	۷ هنوز مطمئن نیستم که خدا وجود دارد.
		100%	7.3%	2.4%	6.3%	13.3%	70.7%	درصد	
	3.93								

منبع: (نگارنده)

«قرآن کلام خداست و حقیقت بودن آن» موضوع عبارت ۴ پرسش‌نامه و «اطمینان به وجود خدا» موضوع عبارت ۷ پرسش‌نامه با میانگین‌های ۴،۳۸ و ۴،۴۶، مهم‌ترین عناصر «بعد اعتقادی» بوده؛ ولی «رسیدگی به اعمال در روز قیامت» موضوع عبارت ۳ پرسش‌نامه و «امر به معروف و نهی از منکر» موضوع عبارت ۲ پرسش‌نامه با میانگین‌های ۳،۸۸ و ۲،۹۹، در رتبه‌های آخر بوده‌اند.

جدول (۷): پاسخ نمونه مورد مطالعه به عبارات «بعد عاطفی» در سنجش دینداری

ترتیب میانگین	میانگین از ۵	جمع	کاملاً موافق، ۵	موافق، ۴	بینابین، ۳	مخالف، ۲	کاملاً مخالف، ۱	درصد	بعد عاطفی
5	3.68	375	144	89	54	54	34	فراوانی	۱. کسی که به خدا ایمان دارد از مرگ نمی‌ترسد.
		100%	38.4%	23.7%	14.4%	14.4%	9.1%	درصد	
2	4.02	371	127	154	72	8	10	فراوانی	۲. گاهی احساس می‌کنم به خدا نزدیک شده‌ام.
		100%	34.2%	41.5%	19.4%	2.2%	2.7%	درصد	
6	3.68	376	126	96	92	31	31	فراوانی	۳. بدون اعتقادهای دینی احساس می‌کنم زندگی بوج و بی‌هدف است.
		100%	33.5%	25.5%	24.5%	8.2%	8.2%	درصد	
4	3.79	376	141	100	81	24	30	فراوانی	۴. هرگاه به حرم یکی از امامان و اولیاء می‌روم احساس معنویت عمیقی به من دست می‌دهد.
		100%	37.5%	26.6%	21.5%	6.4%	8.0%	درصد	
3	3.95	371	149	124	51	26	21	فراوانی	۵. بعضی وقتها احساس ترس از خداوند به من دست می‌دهد.
		100%	40.2%	33.4%	13.7%	7.0%	5.7%	درصد	
1	4.25	374	185	131	39	6	13	فراوانی	۶. گاهی احساس توبه می‌کنم و از خدا می‌خواهم تا برای جبران گناهم به من کمک کند.
		100%	49.5%	35.0%	10.4%	1.6%	3.5%	درصد	
	3.90								

منبع: (نگارنده)

«احساس توبه و نزدیکی به خدا» موضوع عبارات ۶ و ۲ پرسش‌نامه با میانگین‌های ۴,۲۵ و ۴,۰۲، مهم‌ترین عناصر «بُعد عاطفی» بوده؛ ولی «ترسیدن از مرگ» موضوع عبارت ۳ پرسش‌نامه و «احساس پوچی بدون اعتقاد دینی» موضوع عبارت ۳ پرسش‌نامه با میانگین ۳,۶۸، در رتبه‌های آخر بوده‌اند.

جدول (۸): پاسخ نمونه مورد مطالعه به عبارات «بُعد پیامدی» در سنجش دینداری

ترتیب میانگین	میانگین از ۵	جمع	کاملاً موافق، ۵	موافق، ۴	بینابین، ۳	مخالف، ۲	کاملاً مخالف، ۱	بعد پیامدی
6	3.15	378	67	70	81	58	102	۱. در مورد خرید و فروش مشروبات الکلی نباید اینقدر سخت‌گیری کرد.
		100%	17.7%	18.5%	21.4%	15.3%	27.0%	فراوانی درصد
2	3.95	371	176	87	54	22	32	۲. تقلب در پرداخت مالیات کار نادرستی است.
		100%	47.4%	23.5%	14.6%	5.9%	8.6%	فراوانی درصد
3	3.77	378	156	76	75	46	25	۳. رهبران سیاسی باید کاردان باشند. مذهبی بودن یا نبودنشان چندان مهم نیست.
		100%	41.3%	20.1%	19.8%	12.2%	6.6%	فراوانی درصد
4	3.72	378	119	104	103	33	19	۴. به نظر می‌رسد بسیاری از قوانین اسلام را نمی‌توان در جامعه امروزی اجرا کرد.
		100%	31.5%	27.5%	27.2%	8.7%	5.0%	فراوانی درصد
5	3.46	369	54	35	88	73	119	۵. با پدیده بدحجابی باید با قاطعیت مبارزه کرد.
		100%	14.6%	9.5%	23.8%	19.8%	32.2%	فراوانی درصد
1	4.25	373	221	77	43	12	20	۶. زنان هم باید بتوانند در مسابقات ورزشی مثل فوتبال به عنوان تماشاچی شرکت کنند.
		100%	59.2%	20.6%	11.5%	3.2%	5.4%	فراوانی درصد
	3.72							

منبع: (نگارنده)

«حضور زنان در مسابقات ورزشی به‌عنوان تماشاچی» موضوع عبارت ۶ پرسش‌نامه و «نادرست بودن تقلب در پرداخت مالیات» موضوع عبارت ۲، با میانگین‌های ۴,۲۵ و ۳,۹۵، مهم‌ترین عناصر «بُعد پیامدی» بوده؛ ولی «مبارزه با بدحجابی» موضوع عبارت ۵، و «سخت‌گیری در فروش مشروبات الکلی» موضوع عبارت ۱ پرسش‌نامه با میانگین‌های ۳,۴۶ و ۳,۱۵ در رتبه‌های آخر بوده‌اند.

جدول (۹): پاسخ نمونه مورد مطالعه به عبارات «بُعد مناسکی» در سنجش دینداری

ترتیب	میانگین از ۵ میانگین	جمع	هر روز، ۵	روزهای تعطیل، ۴	بعضی اوقات، ۳	به ندرت، ۲	اصلاً، ۱	فراوانی درصد	بعد مناسکی
6	2.05	378	11	9	107	111	140	فراوانی	۱. هر چند وقت یکبار برای ادای نماز جماعت به مسجد می‌روید؟ درصد
		100%	2.9%	2.4%	28.3%	29.4%	37.0%		
	میانگین از ۵	جمع	هر روز، ۵	بیشتر روزها، ۴	بعضی روزها، ۳	به ندرت، ۲	اصلاً، ۱		
1	3.63	375	168	69	33	41	64	فراوانی	۲. در ایام ماه رمضان (چنانچه مریض یا مسافر نباشید) چقدر روزه می‌گیرید؟ درصد
		100%	44.8%	18.4%	8.8%	10.9%	17.1%		
	میانگین از ۵	جمع	هر روز، ۵	بیشتر روزها، ۴	گاهی، ۳	به ندرت، ۲	اصلاً، ۱		
4	2.86	377	37	44	160	102	34	فراوانی	۳. تا چه حد قرآن می‌خوانید؟ درصد
		100%	9.8%	11.7%	42.4%	27.1%	9.0%		
	میانگین از ۵	جمع	به طور مرتب، ۵	اغلب، ۴	بعضی اوقات، ۳	به ندرت، ۲	اصلاً، ۱		
5	2.16	377	23	33	75	98	148	فراوانی	۴. چقدر با مسجد محل یا مؤسسه‌های مذهبی (اسلامی) دیگر همکاری دارید؟ درصد
		100%	6.1%	8.8%	19.9%	26.0%	39.3%		
	میانگین از ۵	جمع	هر روز، ۵	روزهای تعطیل، ۴	بعضی اوقات، ۳	به ندرت، ۲	اصلاً، ۱		
2	3.52	375	179	5	81	53	57	فراوانی	۵. آیا نماز می‌خوانید؟ درصد
		100%	47.7%	1.3%	21.6%	14.1%	15.2%		
	میانگین از ۵	جمع	هر جمعه، ۵	سه هفته یکبار، ۴	چند مرتبه در سال، ۳	به ندرت، ۲	اصلاً، ۱		
7	1.69	373	4	19	46	91	213	فراوانی	۶. آیا در نماز جمعه شرکت می‌کنید؟ درصد
		100%	1.1%	5.1%	12.3%	24.4%	57.1%		
	میانگین از ۵	جمع	در همه آنها، ۵	در بیشتر آنها، ۴	در بعضی از آنها، ۳	به ندرت، ۲	اصلاً، ۱		
3	2.95	378	36	93	124	66	59	فراوانی	۷. آیا در مراسم اعیاد مذهبی و عزاداری که در مساجد و تکیه‌ها تشکیل می‌شود شرکت می‌کنید؟ درصد
		100%	9.5%	24.6%	32.8%	17.5%	15.6%		
	میانگین از ۵	جمع							
	2.69								

منبع: (نگارنده)

روزه در ماه رمضان، موضوع عبارت ۲ پرسش‌نامه و خواندن نماز، موضوع عبارت ۵، با میانگین‌های ۳،۶۳ و ۳،۵۲، مهم‌ترین عناصر «بُعد مناسکی» بوده؛ ولی رفتن به

مسجد جهت ادای نماز جماعت، موضوع عبارت ۱ پرسش نامه، شرکت در نماز جمعه موضوع عبارت ۶ پرسش نامه با میانگین های ۲,۰۵ و ۱,۶۹ در رتبه های آخر بوده اند.

جدول (۱۰): ابعاد ۴ گانه دینداری در دانش آموزان مورد مطالعه

انحراف استاندارد	ترتیب میانگین	میانگین اژه	بیشترین مقدار	کمترین مقدار	تعداد نمونه	
0.89	1	3.93	5	1	381	بُعد اعتقادی
0.84	2	3.89	5	1	380	بُعد عاطفی
0.55	3	3.72	5	2.17	379	بُعد پیامدی
0.93	4	2.69	4.86	1	378	بُعد مناسکی
0.54	—	3.38	4.28	1.65	381	دینداری، جمع ابعاد

منبع: (نگارنده)

ابعاد اعتقادی، عاطفی و پیامدی دینداری، بیش از حد متوسط بوده؛ ولی بُعد مناسکی با میانگین ۲,۶۹ برای دانش آموزان کمتر اهمیت داشته است.

۳-۱-۶. نقش دینداری در گذشت (مطالعه رگرسیونی)

جداول (۱۱): بررسی رگرسیونی به منظور بررسی نقش دینداری در گذشت (پیش بینی گذشت بر اساس ابعاد دینداری)

Variables Entered/Removed(a)

Method	Variables Removed	Variables Entered	Model
Stepwise (Criteria: Probability-of-F-to-enter <= .050, Probability-of-F-to-remove >= .100).		بعد مناسکی	1
a Dependent Variable: گذشته، جمع ابعاد			

منبع: (نگارنده)

مشاهده می شود که فقط بُعد مناسکی از ابعاد دینداری (با اطمینان کافی) می تواند گذشت را پیش بینی نموده و سایر ابعاد دینداری اثر معنی داری برگذشت ندارد، بدین صورت که تقید به مناسک در دینداری، افرادی با گذشت خواهد ساخت.

Model Summary

Std. Error of the Estimate	Adjusted R Square	R Square	R	Model
,40140	,056	,059	,242(a)	1
a Predictors: (Constant), بعد مناسکی				

این همبستگی ۲۴,۲ درصد بوده و به‌بیانی دیگر، ۵,۹ درصد از گذشت در نمونه مورد مطالعه توسط بُعد مناسکی از دینداری تبیین می‌شود.

Coefficients(a)

Sig.	T	Standardized Coefficients	Unstandardized Coefficients		Model
		Beta	Std. Error	B	
,000	47,021		,064	2,987	(Constant)
,000	4,840	,242	,022	,108	بعد مناسکی

a Dependent Variable: گذشت، جمع ابعاد

پیش‌بینی گذشت از بُعد مناسکی دینداری، توسط معادله رگرسیون زیر قابل محاسبه است.
 $2,987 + 0,108 \times \text{بعد مناسکی} = \text{گذشت}$
 عدد ثابت ۲,۹۸۷ در معادله نشانی از وجود گذشت حتی در اظهار صفر از مناسک در دینداری می‌باشد.

Excluded Variables(b)

Collinearity Statistics	Partial Correlation	Sig.	T	Beta In	Model
Tolerance					
,496	,067	,194	1,301	,092(a)	بعد اعتقادی
,567	-,001	,984	-,021	-,001(a)	بعد عاطفی
,772	,062	,229	1,205	,069(a)	بعد پیامدی

a Predictors in the Model: (Constant), بعد مناسکی

b Dependent Variable: گذشت، جمع ابعاد

اثر سایر ابعاد دینداری (اعتقادی، عاطفی، پیامدی) در پیش‌بینی گذشت در افراد معنی‌دار نبوده و در مطالعه رگرسیونی حذف می‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های حاصل از پژوهش در زمینه میزان و ابعاد گذشت نشان داد؛ «بُعد شناختی» - با کسب میانگین ۳,۲۵۰ در دانش‌آموزان مورد مطالعه وضعیت متوسطی داشته است.

اینکه از نظر دانش‌آموزان مورد مطالعه، توجه به منشأ مشکل و تلاش برای حل آن دارای اهمیت است، نکته مثبت و قابل تأملی است. این بدان معناست که نوجوانان تمایل به پیدا کردن راه‌حل برای مشکلات پیش آمده در روابطشان با دیگران بوده و گرایش به تلاش در این زمینه دارند. اینکه آنان گرایش کمی به تکرار رنجش دیگران و تسکین بدین وسیله دارند، نشان‌دهنده این است که این نوجوانان در بُعد شناختی گذشت وضعیت بدی ندارند. در مجموع به نظر می‌رسد دانش‌آموزان در بُعد شناختی گذشت نیاز به آموزش بیشتری داشته و آموزش‌های رسمی و غیررسمی در این زمینه باید به سمت اصلاح شناخت و نگرش‌های اخلاقی سوق داده شود تا به تبع اصلاح نگرش‌ها، پیامدهای مثبت آن در رفتار نوجوانان نیز مشاهده شود. نتایج همچنین نشان داد که تسکین یافتن با تکرار رنجش دیگران در ذهن، در وضعیت آخر سنجش بُعد شناختی دانش‌آموزان بوده قرار داشته است. تحلیل این نتیجه، از این جهت اهمیت دارد که دانش‌آموزان مورد مطالعه از تکرار یاد و خاطره رنجش دیگران، در کمترین میزان برای تسکین خود استفاده می‌کنند و بیشتر تمایل به حل مسئله به شکل منطقی دارند، تا یادآوری احساس‌های منفی همراه با آن. این مهم، نشان‌دهنده سطح قابل پذیرش و ارزشمندی از بُعد شناختی گذشت نزد دانش‌آموزان است. رتبه چهارم در میان گویه‌های مربوط به ابعاد شناختی گذشت، مربوط به همدلی و درک شخصی است که سبب ایجاد رنجش در فرد شده است. توانایی درک طرف مقابل برای انجام چنین عمل و رفتاری، نشان‌دهنده همدلی بالای فرد است. همدلی توانایی شناسایی احساس‌های طرف مقابل، خود را جای وی قرار دادن و رسیدن به احساس مشترک با وی است. یکی از مؤلفه‌های ارتباط مؤثر، همدلی است. به نظر می‌رسد برخوردار بودن از حس همدلی، فرد را در تقویت گذشت و بخشش یاری نموده و از طرفی به وی کمک می‌کند تا ارتباط درون فردی و میان‌فردی مؤثرتری داشته و قضاوت‌هایش نسبت به دلایل رفتار دیگران بیشتر به سوی واقع‌بینی و درک شرایط متمایل باشد.

«بُعد عاطفی» - با کسب میانگین ۳,۱۸۰ در دانش‌آموزان مورد مطالعه وضعیت متوسطی داشته است.

برخورد مثبت با مشکلات در بعد عاطفی، می‌تواند نشان‌دهنده آگاهی کافی و مهارت

قابل قبول نوجوانان در مواجهه با کسانی باشد که در مورد آنها خطایی مرتکب شده‌اند. بدین معنا که دانش‌آموزان مورد مطالعه، از نظر احساسی و عاطفی، وضعیت قابل قبولی در زمینه گرایش عاطفی به گذشت و بخشش دارند. این عنصر نشان‌دهنده خوش‌بینی، مثبت‌نگری و دارا بودن دیدگاه مثبت نسبت به دیگری و رابطه میان خود و اوست. از آنجاکه مثبت‌نگری نسبت به رابطه و اجزاء آن، یک مهارت ارتباطی است، این وضعیت می‌تواند نقطه شروع خوبی برای اقدام به رفع مشکلات به‌وجود آمده در رابطه و در نهایت تقویت ارزش اخلاقی گذشت در نوجوانان باشد. رتبه‌های دوم و سوم مربوط به از بین رفتن تنفر در دانش‌آموزان مورد مطالعه و احساس صلح با افرادی که به فرد صدمه زده‌اند، نشان از حد قابل‌پذیرشی از بُعد عاطفی گذشت در نمونه مورد مطالعه دارد. تحلیل این نتیجه یادآور نظر ورتینگتون درباره بخشش و گذشت است. به اعتقاد ورتینگتون (۲۰۰۱)، بخشش جابه‌جایی هیجانی عواطف آتشین خشم، یا ترس از پیامد یک آسیب یا رنجش ادراک شده است و به عبارتی جابه‌جایی هیجانی نابخشودگی^{۲۸} است که پیامد نشخوار ذهنی درباره خطاکاری است و از طریق جایگزین کردن هیجان‌های مثبت مانند عشق غیرخودخواهانه، همدلی، دلسوزی و یا حتی عشق رمانتیک صورت می‌گیرد (لوف‌پور نوری، ۱۳۹۳، ص. ۱۷۲). رتبه چهارم در میان گویه‌های مربوط به بُعد عاطفی گذشت، درباره فکرکردن با خشم به فردی است که به شخص صدمه زده است. نتایج پژوهش در این حیطه نشان‌دهنده این است که دانش‌آموزان مورد مطالعه از نظر عاطفی کمتر نسبت به افراد صدمه‌زننده، خشمگین شده و نفرت نسبت به آنان، کمتر احساس‌های دانش‌آموزان را تحریک می‌کند. همین امر به نوجوانان مورد مطالعه کمک می‌کند که از نشخوارهای ذهنی درباره رفتارهای منفی دیگران با خود پرهیز کرده، در مدیریت خشم موفق بوده و کمتر درگیر وضعیت‌های هیجانی منفی شوند.

«بُعد رفتاری» - با کسب میانگین ۳/۲۶ در دانش‌آموزان مورد مطالعه کمی بهتر از وضع متوسط است.

جالب است در بُعد رفتاری، دانش‌آموزان روی حفظ فاصله زیاد با دیگران تأکید ویژه‌ای داشته‌اند. یعنی نوجوانان مورد مطالعه در هنگام آسیب دیدن از افراد دیگر،

تمایل به مدیریت و کنترل رابطه و فاصله بین فردی با فرد آسیب‌رسان دارند. این مسئله بسیار قابل تأمل است. چراکه نوجوانان رعایت فاصله میان‌فردی با دیگران را برای کاهش آسیب‌های رسیده به خود، به‌عنوان یک راه‌حل در رفتارشان به‌کار می‌گیرند. اگر این رعایت فاصله به‌منظور مراقبت و حفاظت از خود در مقابل آسیب بیشتر باشد، امری مثبت تلقی می‌شود، درحالی‌که اگر نوجوان به‌منظور فرار از موقعیت‌هایی که توانایی مدیریت و کنترل آنها را ندارد، این فاصله را ایجاد کند، این یک امر منفی و آسیب‌زا خواهد بود. انجام پژوهش‌های بیشتر با تمرکز بر این حوزه می‌تواند روشن‌کننده و تبیین‌گر این مسئله مهم باشد. چراکه در صورتی‌که فرد آگاهانه و به قصد کاهش آسیب‌ها، این رفتار را انتخاب کند، این امر می‌تواند از پیامدهای مهارت‌های ارتباطی وی باشد؛ اما فرار از دشواری‌ها، زمانی‌که ناشی از ناتوانی در حل آنها باشد، قابل تأمل بوده و باید ریشه‌یابی و حل شود. نتایج نشان داد که بُعد رفتاری گذشت در دانش‌آموزان، کمی بهتر از وضع متوسط است، بدین معنی که هرچند که دانش‌آموزان در ابعاد عاطفی و شناختی در حد متوسط هستند؛ اما در رتبه عمل و رفتار بالاتر از حد متوسط بوده و توانایی نشان دادن گذشت در رفتارشان را دارند. تحلیل و توجه به نتایج در این زمینه که نشان داد دانش‌آموزان اظهار کرده‌اند قصد ندارند همان‌بلایا بر سر شخص مقابل آورده و کار آنان را تلافی کنند، جالب توجه است. اینکه دانش‌آموزان تلافی نکردن را نشانه ضعف نمی‌دانند و از حوادث گذشته رها شده و بدان متصل نمی‌مانند، نشان می‌دهد که آنان از عزت نفس کافی برخوردارند (البته اظهار نظر قطعی در این باره منوط به انجام پژوهش‌های دقیق‌تر در این زمینه است). افراد با گذشت، آزرده‌گی‌های خود را زودتر فراموش می‌کنند و کمتر دچار بیماری‌ها و آسیب‌های روحی و روانی می‌شوند. اینکه نوجوانان مورد مطالعه، بیان کرده‌اند که کمتر قصد تلافی بدی‌ها را دارند، از این جهت قابل تحلیل است که بخشیدن و گذشتن از خطای دیگران، احساس رنجش و دلخوری را در آنها کاهش داده و از طریق شجاعت، توانایی و مهارتی که آنها در عبور از خطای دیگران دارند، این فرصت برای آنان خلق می‌شود که ارزش‌های خود را بهتر بشناسند.

«بُعد اعتقادی» - با کسب میانگین ۳,۱۸۰ در دانش‌آموزان مورد مطالعه کمی بهتر از حد

متوسط بوده است.

از نظر دانش آموزان مورد مطالعه، بخشش دیگران در مقابل بخشش خداوند از اهمیت بالایی برخوردار است. دانش آموزان به بخشنده بودن خداوند متعال اعتقاد دارند و معتقدند که اگر دیگران را ببخشند و از خطاهای آنان بگذرند، خداوند نیز از خطاهای آنان درمی‌گذرد. اعتقاد به خداوند، قدرت لایزال او و بخشندگی بی‌پایانش، باعث افزایش ایمان فرد و در نتیجه افزایش تحمل و صبر او در مقابل رفتارها و خطاهای دیگران می‌شود. اینکه انسان بپذیرد با بخشش دیگران، مشمول بخشش پروردگار الهی می‌شود، گذشت را در انسان بالا برده و او را قادر می‌سازد که بسیاری از موقعیت‌ها را کنترل کند؛ اما این نکته که گاهی به انصاف خدا شک کرده و گمان می‌کنند که کارهای بد دیگران برای آنها، بدون تبعات می‌ماند، قابل تأمل بوده و این نگرش باید با افزایش آگاهی‌های لازم و آموزش‌های اخلاقی و مذهبی، اصلاح شود.

یافته‌ها نشان داد، در مجموع وضعیت گذشت در دانش آموزان مورد مطالعه با میانگین ۳٫۲۸ (در مقیاس اندازه‌گیری ۱ تا ۵) کمی بهتر از حد متوسط است.

یافته‌های پژوهش حضار با یافته‌های پژوهش مالتبی و همکاران (۲۰۰۴)، ورثینگتون و همکاران (۲۰۰۱)، مک‌کلگ و همکاران (۲۰۰۰)، فینچام، پالیری و رگالیا (۲۰۰۲) که نشان‌دهنده تأثیر مثبت گذشت در زندگی فردی و اجتماعی فرد است، همسویی نسبی دارد. دارا بودن ارزش اخلاقی بخشش و گذشتن از خطاهای دیگران، می‌تواند به آرامش درونی فرد و بهبود روابط میان فردی او با شخص خاطی منجر شود. از طریق گذشت فرد می‌تواند از احساس‌های منفی نسبت به فرد خطاکننده رهایی یافته، در نتیجه بر تنش و رنجش درونی خود نیز غلبه کند. زمانی که فرد با گذشت خود نسبت به خاطی از این احساس‌های آزاردهنده و آسیب‌زا فاصله بگیرد در رفتار نیز خشونت، عصبانیت و اقدام‌های تلافی‌جویانه نشان نمی‌دهد. نوجوانی، مرحله‌ای حساس از زندگی است و فرد در این دوران بحران‌های روحی و جسمی فراوانی را تجربه می‌کند. این بحران‌ها هم در درون فرد و هم در روابط میان فردی با اطرافیان قابل مشاهده است. ارزش اخلاقی گذشت می‌تواند نوجوان را در کنترل خشم و عصبانیت و پرهیز از جدایی از دیگران، دوری و فاصله گرفتن از اطرافیان، یاری رسانده و از این طریق نوجوان با انگیزه آرامش درونی و بهبود روابط میان فردی با افراد خاطی، به آرامش

خاطر درونی و بیرونی دست پیدا کند. از طریق گذشت نوجوان می‌تواند از بند عصبانیت، خشم، تنفر و قضاوت‌هایی که گاه از شخص خاصی در ذهنش می‌ماند، رهایی یافته و آزاد از افکار آزاردهنده، به ایجاد و برقراری روابط صمیمانه و مؤثر میان‌فردی پردازد.

یافته‌های پژوهش در زمینه میزان و ابعاد دینداری دانش‌آموزان به شرح ذیل است:

«**بُعد اعتقادی**» - با کسب میانگین ۳,۹۳ مورد موافقت دانش‌آموزان بوده است.

اغلب دانش‌آموزان مورد مطالعه در پرسش‌نامه اظهار کرده‌اند که به‌وجود خداوند اطمینان داشته و می‌دانند که قرآن کلام خداست؛ اما جالب توجه آنکه در مورد رسیدگی به اعمال در روز قیامت و لزوم امر به معروف و نهی از منکر کمتر معتقدند. لزوم توجه بیش‌ازپیش به آموزش و پرورش دینی در این زمینه احساس شده و نیاز است که در زمینه امر به معروف و نهی از منکر و اعتقاد به حقیقت بودن رسیدگی به اعمال در روز قیامت، آموزش‌های بیشتری برای دانش‌آموزان در نظر گرفته شود.

«**بُعد عاطفی**» - با کسب میانگین ۳,۹۰ مورد موافقت دانش‌آموزان قرار داشته است.

احساس توبه و پشیمانی، نزدیکی و تقرب به خدا، برقراری ارتباط صمیمانه با پروردگار از طریق نیایش و دعا، و... منجر به دستیابی به آرامش درونی فرد شده و در نتیجه بسیاری از رفتارهای فرد نیز از نگرش مثبت و صمیمانه وی به خداوند متعال و دین، نشئت می‌گیرد. جزء احساسی نگرش انسان تعیین‌کننده مهم و اساسی در گرایش‌های رفتاری وی بوده و پیش‌بینی‌کننده قوی در بروز و ظهور رفتارهای اوست. در نتیجه توجه به بُعد عاطفی دینداری برای تقویت و بهبود دانش و رفتار دینی دانش‌آموزان، بسیار مهم و ارزنده است.

«**بُعد پیامدی**» - با کسب میانگین ۳,۷۲ مورد موافقت دانش‌آموزان قرار داشته است.

پیامدهای مهم دینداری از دیدگاه دانش‌آموزان جالب توجه و قابل تأمل است. برای دانش‌آموزان مورد مطالعه، حضور زنان در سالن‌های ورزشی به‌عنوان تماشاگر مسابقه‌های ورزشی از اهمیت بالایی برخوردار است، به‌گونه‌ای که آنان انتظار دارند که همان‌گونه که در دین مبین ما زن و مرد برابر بوده و ملاک تقوای آنان است، در میادین مختلف اجتماعی و ورزشی هم امکانات برابر و شرایط یکسانی برای بهره‌مندی از

موقعیت‌های مختلف برای هر دو جنس قابل دسترسی باشد. ضمن اینکه نادرست بودن تقلب در پرداخت مالیات را نیز با میانگین بالایی قبول داشته و در بُعد رفتاری و اخلاقی، کاملاً پیامدهای دینداری در آنان قابل مشاهده است. اشاره به اهمیت کمتر مبارزه با بدحجابی و سخت‌گیری در فروش مشروب‌های الکلی، بسیار قابل تأمل است. از نظر جامعه‌شناختی کم‌اهمیت بودن حجاب در نزد نوجوانان قابل بررسی بوده و جای تحلیل دارد. به نظر می‌رسد پابندی مذهبی آنان در ابعاد مختلف رفتاری دارای سلسله مراتب خاصی است که شناخت آن به بهبود و اصلاح رفتار آنان کمک می‌کند. شاید برخی رفتارهای سخت‌گیرانه در فضای خانواده و بستر جامعه باعث شده که نوجوانان نسبت به مبارزه با بدحجابی واکنش نشان دهند. ریشه‌یابی این مسئله به منظور حل آن، برای پژوهش‌های آینده، ایده خوبی است.

«بُعد مناسکی» - با کسب میانگین ۲,۶۹ کمتر دارای اهمیت بوده است.

یافته‌های پژوهش نشان داد که برای اغلب دانش‌آموزان ادای فریضه نماز و روزه به صورت فردی، اهمیت زیادی دارد؛ اما شرکت در نماز جماعت و نماز جمعه از اهمیت بسیار کمی برخوردار است. در تحلیل این یافته می‌توان گفت سبک زندگی امروزه تغییرهای اساسی و شگرفی در رفتارهای گروهی و جمعی افراد ایجاد کرده است. زندگی در جامعه شهری بزرگ، همراه با پرنرنگ شدن فردگرایی و درعین حال ضعیف شدن روابط خویشاوندی، جمعی و گروهی، تقسیم کار فوق‌العاده متنوع و تکامل یافته، دور شدن از یکدیگر (اغلب از نظر روحی - روانی)، برقراری ارتباطات صرفاً به جهت رسیدن به اهداف فردی، استفاده از وسایل ارتباط میان فردی و غلبه ارتباطات رایانه‌ای واسط بر ارتباطات رودررو و چهره‌به‌چهره، همه‌وهمه در کم‌رنگ و ضعیف شدن میل و گرایش به انجام امور به شکل گروهی نقش دارند. دین اسلام تأکید فراوانی بر انجام اعمال و عبادات به صورت فردی و گروهی و جمعی دارد، چراکه از طریق انجام عبادت‌ها به صورت جمعی؛ احساس تعلق، صمیمیت و دوستی، روابط اجتماعی مثبت و سازنده، حمایت اجتماعی، تقویت دینداری و... تقویت شده و اهداف والای دین که از جمله آن خودشناسی، خداشناسی و درنهایت رسیدن به کمال انسان است، محقق می‌شود.

یکی از عناصر اصلی دین، اخلاقیات و احکام است. دین مملو از آموزه‌های اخلاقی و حکمت‌هاست. گذشت یک ویژگی اخلاقی نیکو و ارزنده است که در دین اسلام هم بر آن تأکید فراوان شده است. به نظر می‌رسد دین با ابعاد روان‌شناختی انسان ارتباط داشته باشد. بدین معنا که هرچه دین و دینداری در نزد مردمان بیشتر باشد توجه به جنبه‌های اخلاقی و رفتاری‌شان بیشتر می‌شود. بنابه استدلال دورکیم^{۲۹}، در فرهنگ‌های کوچک و سنتی تقریباً تمامی جنبه‌های زندگی زیر نفوذ دین است. شعائر دینی هم موجب پیدایش اندیشه‌ها و مقوله‌های فکری تازه می‌شود و هم ارزش‌های موجود را از نو تحکیم و تثبیت می‌کند. به اعتقاد دورکیم، همراه با پیدایش و رشد جوامع نوین، تأثیر و نفوذ دین رنگ می‌بازد. تفکر علمی به‌طور فزاینده‌ای جای تبیین‌های دینی را می‌گیرد و فعالیت‌های مناسکی و آیینی فقط بخش بسیار کوچکی از زندگی افراد را اشغال می‌کند (کیدنز، ۱۳۸۶، ص. ۷۷۹). یافته‌های پژوهش حاضر از نظر ضعیف بودن بُعد مناسکی دینداری، با این استدلال دورکیم هماهنگی و انطباق دارد. بر اساس ویژگی‌های خاص دوران نوجوانی، این افراد تمایل به متمایز شدن از جمع اکثریت دارند و با توجه به اینکه ارزش‌های جامعه جدید و امروزی، بیشتر رو به فردگرایی دارند، و نه رو به جمع‌گرایی، دور از انتظار نیست که بُعد مناسکی دینداری نوجوانان ضعیف‌تر از دیگر ابعاد باشد. چراکه مناسک دینی رو به جمع‌گرایی داشته و ماهیت اجتماعی دارد، درحالی‌که نوجوانان بیشتر به سمت ارتباط با همسالان خود گرایش دارند. از سوی دیگر، دورکیم مناسک را به صورت کارکردگرایانه تبیین می‌کند. او درباره مناسک می‌گوید: «آنها برای کارکرد درست زندگی اخلاقی ما به همان اندازه ضروری‌اند که خوراک برای حفظ زندگی جسمانی ما؛ زیرا از طریق همین مناسک است که گروه خود را تأیید و حفظ می‌کند» (همیلتون، ۱۳۹۹، ص. ۱۷۸). از این رو توجه به بُعد مناسکی دینداری در میان نوجوانان بسیار حائز اهمیت است، چراکه بخشی از رشد اخلاقی آنان از خلال شرکت در مراسم و مناسک دینی محقق می‌شود. همان‌طور که دورکیم مطرح می‌کند، بخشی از همبستگی اجتماعی ناشی از شرکت در مناسک دینی است؛ لذا از طریق حضور نوجوانان در این مناسک، نه تنها همبستگی جمعی آنان افزایش می‌یابد بلکه شیوه‌های درست زندگی کردن از جمله توجه به

بخشش و گذشت را نیز می‌آموزند.

طبق نظر نخستین متفکران جامعه‌شناسی، دین سنتی در دنیای نوین روزبه‌روز بیشتر به حاشیه خواهد رفت. مارکس^{۳۰}، دورکیم و وبر^{۳۱} هر سه معتقدند که همراه با نوین شدن جوامع و اتکای هرچه بیشتر آنها به علم و فناوری برای کنترل و تبیین جهان اجتماعی، فرایند دنیوی شدن قطعاً رخ خواهد داد. دنیوی شدن حاکی از فرایندی است که طی آن قدرت و نفوذ دین در حوزه‌های گوناگون زندگی اجتماعی رنگ می‌بازد (گیدنز، ۱۳۸۶، ص. ۷۹۰). هرچند که جامعه ما در حال گذار است و نمی‌توان آن را کاملاً نوین در نظر گرفت؛ اما نوجوانان و جوانان پیشگامان این تغییرها هستند و از آنجاکه گرایش آنها به علم، فناوری و استفاده از مصادیق آن بیش از سایر اقشار و سنین است و بنابه نظر جامعه‌شناسانی چون دورکیم، وبر و مارکس، می‌توان این‌گونه استدلال کرد که ضعف برخی ابعاد دینداری همچون بُعد مناسکی نزد آنان، ناشی از این مسئله باشد.

در بحث از رابطه دینداری با گذشت، از آنجاکه بخشی از تعالیم دینی، آموزه‌های مهمی را در حوزه بخشش دربرگرفته و سعی در تسکین افراد در این زمینه دارد، دینداری می‌تواند در بخشش و گذشت نیز مؤثر باشد. به عبارتی، مؤلفه‌هایی که در بخشش و گذشت مطرح است با مؤلفه‌های دینداری نزدیکی و قرابت دارند و درحقیقت گذشت و بخشش جزء اصول اخلاقی و مذهبی بوده و لذا مذهب روی اجرای موارد ذی‌ربط، تأکید دارد. از این‌رو پژوهشگر انتظار داشت که میان دینداری و گذشت رابطه عمیقی وجود داشته باشد. از سوی دیگر، در فضای جامعه نوین شاهد ارائه و اشاعه مباحثی مانند حقوق بشر، انسانیت، اخلاق و... در حوزه‌های گوناگون جامعه مدنی هستیم که برخی مباحث و آموزه‌ها راجع به گذشت و بخشش و پرهیز از انتقام هستند. از این‌رو بالاتر بودن وضعیت گذشت در میان دانش‌آموزان مورد مطالعه که برگرفته از تعالیم دینی است ممکن است از طریق آموزه‌های اخلاقی از مجاری دیگر نیز تقویت شود. اظهار نظر نهایی در این رابطه منوط به انجام پژوهش‌های بیشتر و دقیق‌تر در این زمینه است.

30. Marx

31. Weber

کتابنامه

قرآن کریم.

- آقاپور، رضا (۱۳۹۱). نقش عوامل دینداری و ایمانی در بهبود روابط اجتماعی از دیدگاه قرآن. *دوفصلنامه اسلام و علوم اجتماعی*، سال چهارم، (۷). ۸۴-۱۰۵.
- ابراهیمی، معصومه؛ میرزایی، خلیل و ساروخانی، باقر (۱۳۹۸). نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در ایجاد اشکال مقاومت نوجوانان در پذیرش هنجارهای خانوادگی. *پژوهش‌های جامعه‌شناختی*، سال سیزدهم، (۳ و ۴)، ۷-۳۴.
- افشانی، سیدعلیرضا و شیرینی محمدآباد، حمیده (۱۳۹۶). رابطه دینداری و سلامت اجتماعی زنان شهر یزد. *مجله دانشکده پیراپزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران (پیام سلامت)*، ۱۱(۱)، ۷۴-۶۶.
- ایمانی‌فر، حمیدرضا و دیگران (۱۳۹۱). بخشش از دیدگاه روان‌شناسی و قرآن کریم. *انسان‌پژوهی دینی*، سال نهم، (۲۷)، ۱۴۹-۱۷۵.
- بابایی‌فرد، اسدالله؛ پیری، حسن و سلیمان‌نژاد، محمد (۱۳۹۸). فراتحلیل مطالعات دینداری و هویت ملی در ایران. *جامعه پژوهش فرهنگی*. سال دهم، شماره اول، ۱-۲۲.
- ببی، ارل (۱۳۹۸). *روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی*. ترجمه رضا فاضل، تهران: انتشارات سمت.
- پارسامهر، مهربان و اصغری ینگجه، وحید (۱۳۹۵). بررسی رابطه جو سازمانی مدرسه با روحیه کارآفرینی در بین دانش‌آموزان مقطع متوسطه دولتی و غیرانتفاعی (مورد مطالعه: شهر یزد). *پژوهش‌های جامعه‌شناختی*، سال دهم، (۴)، ۱۰۹-۱۲۵.
- تاجیک اسماعیلی، سمیه (۱۳۹۹). پیش‌بینی میزان دینداری دانش‌آموزان بر اساس وابستگی به اینترنت و باور به دنیای عادلانه. *دوفصلنامه دین و ارتباطات*، سال بیست و هفتم، ۲(۵۸)، ۲۹-۷۹.
- تاجیک اسماعیلی، سمیه و حیدری نصیر، سحر (۱۳۹۹). تحلیل جامعه‌شناختی گذشت و ابعاد آن (مورد مطالعه: دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران). *پژوهش‌های جامعه‌شناختی*، سال چهاردهم، (۳)، ۷۵-۹۴.
- توحیدی‌فرد، محمدحسین و نوری، ابراهیم (۱۳۹۴). جایگاه عفو و گذشت در ادیان اسلام و مسیحیت (مطالعه موردی در قرآن کریم و کتاب مقدس مسیحیان). *فصلنامه*

- مطالعات علوم اجتماعی ایران، ۱۲(۴۶).
- جمشیدی سولکو، بهنام؛ عرب مقدم، نرگس و درخواه، فرید (۱۳۹۳). رابطه دینداری و تاب‌آوری در دانش‌آموزان راهنمایی و دبیرستان شهر شیراز. *اندیشه‌های نوین تربیتی*، ۱۰(۱)، ۱۶۱-۱۶۱.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۰). *دین‌شناسی*. قم: اسراء.
- حسن‌پور، محمدمحسن (۱۳۸۹). کاربرد مفهوم سرمایه فرهنگی در گستره تحقیقات تجربی با تأکید بر جامعه‌شناسی آموزش و پرورش. *نامه فرهنگ و ارتباطات*، (۳)، ۵۵-۸۴.
- حسن‌زاده، صالح (۱۳۹۲). عوامل تحکیم خانواده در فرهنگ اسلامی. *پژوهشنامه معارف قرآنی*، سال چهارم، (۱۵)، ۶۸-۴۵.
- حقیقیان، منصور (۱۳۹۶). رابطه برخی متغیرهای خانوادگی با بازدهی تحصیلی دانش‌آموزان در شهر اصفهان. *پژوهش‌های جامعه‌شناختی*، سال یازدهم، شماره اول، ۱۶۹-۱۸۰.
- خلیلی حسین‌آبادی، سیدحسن؛ ترکی‌نیستانی، بتول و میرشاه جعفری، سیدابراهیم (۱۳۹۸). نقش گذشت در تحکیم بنیان خانواده از دیدگاه اسلامی. *بصیرت و تربیت اسلامی*، سال شانزدهم، (۵۰)، ۱۲۱-۱۳۸.
- دلبری، محمد (۱۳۸۳). *بررسی رابطه دینداری و نگرش نسبت به دموکراسی*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۳). *لغتنامه دهخدا*. تهران: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.
- زارعی، محمد؛ محمد نظری، علی و زهراکار، کیانوش (۱۳۹۹). بررسی رابطه بخشش و جهت‌گیری مذهبی با تعارض زناشویی. *مجله پژوهش در دین و سلامت*، سال ششم، (۹۹)، ۸۷-۹۹.
- شایگان، فریبا (۱۳۹۲). دینداری و احساس امنیت (مطالعه موردی دانش‌آموزان دختر شهر تهران). *فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*، (۱۵)، ۱۷۹-۱۹۵.
- صفاری‌نیا، مجید (۱۳۹۱). *آزمون‌های روان‌شناسی اجتماعی و شخصیت*. تهران: ارجمند.
- طالبان، محمدرضا (۱۳۸۰). *تعهد مذهبی و تعلق سیاسی*. نامه پژوهش، سال پنجم، (۲۰-۲۱).

طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۰). آموزش عقاید و دستورهای دینی انبیا و مستضعفان. قم: هجری.

علیزاده فرد، سوسن و خوش‌منش، الهام (۱۳۹۶). مقایسه آموزش تئوری انتخاب به صورت کلاسیک و بر مبنای آموزه‌های اسلامی بر افزایش گذشت و رضایت زناشویی زنان متأهل. فصلنامه پژوهش‌های روان‌شناسی اجتماعی، ۷(۲۶)، ۱۱۹-۱۳۸. عمید، حسن (۱۳۷۳). فرهنگ فارسی عمید. تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.

فتحی، منصور؛ مروتی، نسرین و مروتی، نادر (۱۳۹۵). بررسی عوامل مؤثر بر دینداری جوانان ۱۵ تا ۲۹ ساله شهر سنندج. پژوهشنامه مددکاری اجتماعی، سال دوم، (۵)، ۱۴۱-۱۶۶.

فهود، نغمه (۱۳۹۷). تأثیر گذشت در فرایند دادرسی و تعیین مجازات. دوفصلنامه دانش و پژوهش حقوقی، شماره اول، ۲۷-۵۴.

قاسم‌زاده، مهدی؛ معتمدی، عبدالله و سهرابی اسمرود، فرامرز (۱۳۹۸). اثربخشی درمان متمرکز بر شفقت بر بهبود سازگاری اجتماعی و گذشت زنان مطلقه. پژوهش‌نامه زنان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال دهم، شماره اول، ۱۱۷-۱۳۹.

قدرتی میرکوهی، مهدی و خرمایی، احسان (۱۳۸۹). رابطه دینداری با سلامت روان در نوجوان. فصلنامه علوم رفتاری، ۲(۵)، ۱۱۵-۱۳۱.

کوزر، لوئیس آلفرد (۱۳۸۷). زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی. ترجمه محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی فرهنگی.

کریمی، حسن؛ فرخی، نورعلی و مسعودی، عبدالهادی (۱۳۹۵). ساخت و اعتباریابی مقیاس عفو و گذشت بر اساس آموزه‌های اسلام. پژوهش‌نامه روان‌شناسی اسلامی. سال دوم، (۵)، ۶-۳۳.

کفاشی، مجید (۱۳۹۴). مدل معادلات ساختاری رابطه مؤلفه‌های دینداری با مؤلفه‌های سلامت اجتماعی دانشجویان. راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۴(۱۴)، ۲۱۳-۲۳۳.

گنجی، محمد و هلالی، ستوده (۱۳۸۹). رابطه گونه‌های دینداری و سرمایه اجتماعی (رویکردی نظری و تجربی در بین مردم شهرستان کاشان). جامعه‌شناسی کاربردی، سال بیست و دوم، (۲)، ۹۵-۱۲۰.

گیدنز، آنتونی (۱۳۸۳). جامعه و هویت شخصی در عصر جدید. ترجمه ناصر موفقیان،

تهران: نشر نی.

- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۶). *جامعه‌شناسی*. ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر نی.
- لوف‌پور نوری، فرشاد؛ زهراکار، کیانوش و آذرهوش فتیده، زهرا (۱۳۹۳). تبیین نقش اثربخشی مداخله بخشش فرایندمحور در کاهش انگیزه‌های انتقام‌جویی و دوری‌گزینی دانش‌آموزان پسر دوره راهنمایی. *مجله روان‌شناسی مدرسه*، ۳(۲)، ۱۷۰-۱۸۵
- محمودی‌نسب، مه‌ری؛ همایونی، علیرضا و مجیدی یایچی، نفیسه (۱۳۹۹). بررسی رابطه همبستگی خانواده و الگوی ارتباطی والدین با بحران هویت نوجوانان. *پژوهش‌های جامعه‌شناختی*، سال چهاردهم، (۲۰۱)، ۱۱۹-۱۳۰.
- مرحمتی، زهرا و خرمایی، فرهاد (۱۳۹۵). بررسی اثر دینداری، صبر و امید بر بهزیستی فضیلت‌گرا. *پژوهش‌نامه روان‌شناسی اسلامی*، سال دوم، (۵)، ۳۴-۶۶
- موحدی، معصومه؛ موحدی، یزدان و کریمی‌نژاد، کلثوم (۱۳۹۳). بررسی رابطه رضایت زناشویی، صمیمیت و کیفیت روابط زناشویی در متأهلین با گذشت. *فصلنامه مشاوره و روان‌درمانی خانواده*، سال چهارم، (۴)، ۶۳۳-۶۵۲.
- میرزایی، خلیل؛ آقاسید حسنی، لیلا و فلاحی، علی (۱۳۹۵). رابطه دینداری و عضویت افراد در شبکه‌های اجتماعی نیکوکاری. *دوفصلنامه علمی - پژوهشی دین و ارتباطات*، سال بیست و سوم، (۲)، ۱۴۷-۱۷۴.
- میرساردو، طاهره (۱۳۹۸). بررسی نگرش دانشجویان در مورد علل اجتماعی - فرهنگی فساد اداری. *پژوهش‌های جامعه‌شناختی*، سال سیزدهم، (۳و۴)، ۶۳-۸۸
- میکائیلی منیع، فرزانه؛ بابایی، زینب و حسنی، محمد (۱۳۹۵). بررسی رابطه دینداری، هوش معنوی و بخشش با سازگاری اجتماعی در دانشجویان سال اول. *روان‌شناسی و دین*. سال نهم، (۱)، ۱۲۳-۱۴۲.
- هاشمیان‌فر، سید علی؛ دهقانی، حمید و اکبرزاده، فاطمه (۱۳۹۲). تأثیر دینداری و رسانه‌های جمعی بر احساس امتی اجتماعی دانشجویان. *پژوهش‌های راهبردی امنیت و نظم اجتماعی*، سال دوم، (۱)، ۷۲-۵۳.
- همیلتون، ملکم (۱۳۹۹). *جامعه‌شناسی دین*. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: انتشارات ثالث.
- هیوز، استوارت (۱۳۹۶). *آگاهی و جامعه*. ترجمه عزت‌الله فولادوند، تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.

- Akhtar, S. & Barlow, J. (2018). Forgiveness therapy for the promotion of mental well-being: A systematic review and meta-analysis. *Trauma, Violence, & Abuse*, 19(1), 107-122.
- Ano, G. G. & Vasconcelles, E. B. (2005). Religious coping and psychological adjustment to stress: a meta-analysis. *Journal of Clinical Psychology*, (61), 461-480.
- Brown, Diane R. & Lawrence E. Gary (1991). Religious Socialization and Educational Attainment among AfricanAmericans: An Empirical Assessment. *Journal of Negro Education*, (60), 411-426.
- Cheung, Sin Yi & Robert Andersen (2003). Time to Read: Family Resources and Educational Outcomes in Britain. *Journal of Comparative Family Studies*, (34), 413-433.
- Cox, J. & Verhagen, P. J. (2011). Spirituality, Religion and Psychopathology: towards an integrative psychiatry. *The International Journal of Person Centered Medicine*, (1), 146-148.
- Dumais, Susan A. (2002). Cultural Capital, Gender, and School Success: The Role of Habitus. *Sociology of Education*, (75), 44-68.
- Elmi M. (2014). Analyzing the explaining factors of social health of families. *Journal of Magnt Research Report*, 2(6), 344-51.
- Fincham, F. D.; Paleari, G. & Regalia, C. (2002). Forgiveness in marriage: The role of relationship quality, attributions and empathy. *Personal Relationship*, (9), 27-37.
- Fincham, F. D.; Paleari, F. & Regalia, C. (2009). Measuring offence-specific forgiveness in marriage: The marital offence-specific forgiveness scale (MOFS). *Psychological Assessment*, (21), 194-209.
- Francis, L.J. & Robbins (2000). Religion and Happiness: A Study in Empirical Theology. *Transpersonal Psychology Review*, 4(2), 17-22.
- Gilbert, P. B. (Ed.). (2004). *Compassion: Conceptualizations, research and use in psychotherapy*. New York: Routledge.
- Glock CY. & Stark R. (1965). *The dimensions of religiosity: Religion and society in tension*. Chicago: Rand Mc Nally and Company.
- Hoverd, W.J. & Sibley, C.G. (2013). Religion, deprivation and subjective wellbeing: Testing a religious buffering hypothesis. *International Journal of Wellbeing*, (3), 182-196.
- Joshi SH.; Kumari, SH. & Jain, M. (2012). Religiosity as related to women's health. *Delhi Psychiatry Journal*, 15(1), 136-42.
- King, M. & et al. (2001). The Royal Free Interview for Spiritual and Religious Beliefs: Development and Validation of a Self-Report Version. *Psychological Medicine*, (31), 1015-1023.
- Lareau, A. & Weininger, E. B. (2003). Cultural capital in education research: A critical assessment. *Theory and Society*, (32), 567-606.
- Macaskill, A. (2005). Defining forgiveness: Christian clergy and general population perspectives. *Journal of personality*, 73(5), 1237-1266.
- Maltby, J.; Wood, A. M.; Day, I. & Kon, T.W.A (2004). Personality predictors of levels of forgiveness two and half years after the transgression. *Journal of Research in Personality*, (42), 1088-1094.

- Mark, Regnerus (2000). *Shaping Schooling Success: Religious Socialization and Educational Outcomes in Metropolitan Public Schools*. Journal for the scientific study of religion. First published.
- McCullough, M. E. & Witvliet, C. V. (2000). The psychology of forgiveness. In C.R. Snyder and S. Lopez (Eds). *Handbook of positive psychology* (pp. 446-58). New York: Oxford University Press.
- McCullough, M. E. (2000). Forgiveness as human strength: Theory measurement, and link to well-being. *The Journal of Social Psychology*, (19), 43-55.
- Olofsdotter, S.; Furmark, T.; Aslund, G. & Nisson, K. W. (2018). The mediating role of parenting behaviors in the relationship between early and late adolescent levels of anxiety: Specificity and informant effects. *Journal of Adolescence*, (69), 118-129.
- panel Jessie Dezutter, Bart Soenens, Dirk Hutsebaut (2006). Religiosity and mental health: A further exploration of the relative importance of religious behaviors vs. religious attitudes. *Personality and Individual Differences*, 40(4), 807-818.
- Regnerus, M. D. (2000). Shaping schooling success: Religious socialization and educational outcomes in Metropolitan public school. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 39(3), 363-378.
- Swartz, David (1997). *Culture and Power: The Sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago: University of Chicago Press.
- Worthington, E. L. (2001). *Five steps to forgiveness*. New York: Crown Publishers.
- Yang, K. P. & Mao, X. Y. (2007). A study of nurses' spiritual intelligence: A cross-sectional questionnaire survey. *International Journal of Nursing Studies*, (44), 999-1010.

پروپوزیشن کاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی